

PRIJEPOLJE I OKOLINA KROZ ISTORIJU

Rezime

Ovaj rad nastao je s namerom da sastavi jedan celovitiji pregled porekla i razmeštaja raznih arheoloških nalaza i spomenika na teritoriji opštine Prijepolje, većita iskušenja grada, viziju razvoja grada. U njemu je učinjen pokušaj da pregled nalazišta i materijalnih ostataka dalje prošlosti bude što kraće izložen, a bliže prošlosti dokumentovanije i reljefnije prikazan, kako bi čitalac za najkraće vreme, ipak, stekao jasnu sliku o putu ovog kraja kroz istoriju i istorije preko njega.

Ključne reči: *Prijepolje, istorija, Srbi, Bošnjaci, tolerancija.*

Prijepolje pripada starim naseljima i urbanim centrima. U ovom kraju život započinje u mlađem kamenom dobu. Naselilo ga je stanovništvo iz severnih krajeva naše zemlje kada je bilo pokrenuto i prisiljeno na uzmicanje iz ravničarskih krajeva u planinske i nepristupačne predele. Da bi se osiguralo od napada zatečenih stanovnika, naselja su podizali na uzvišenim i nepristupačnim terenima. Naselja ovakvog tipa zadržala su se vrlo dugo. Može se sa dosta sigurnosti tvrditi da su u njima, u kasnom bronzanom i ranom gvozdenom dobu, živeli Iliri (pleme Ardijeja i Autarijata). Po dolasku Kelta izmešali su se sa njima. Kasnije su se Iliri i od Rimljana sklanjali u planinske predele, a po dolasku Slovena pretopili su se u njih, s tim što su i Sloveni primili neke njihove osobine. Pretpostavlja se da je ime Lim ostalo od Ilira, iako Crnjanski u dopisima iz Londona (*Nin*, br. 721/64) tvrdi da je ime Lim keltskog porekla.

Naselja iz ilirskog perioda obično se nazivaju «gradine», a u njihovoj blizini, često i na velikim površinama, nalazile su se ilirske nekropole, groblja. Kod nas su poznate «gradine» kod Gostuna (i sada sa sačuvanim zidom dužine od oko 150 m), Prijepolja, Vinicke (Gradac), Sopotnice, Mataruga (sa zidom dužine oko 600 m). Gradine se nalaze i u Pravoševi, Međanima, Divcima, Tocima i Kaćevu (blizu mesta gde je prema nekim podacima, oko 1689. godine poginuo Osmanpaša – «Mali junak»). Najbolje su ispitane gradine u Divcima, Kaćevu i Matarugama. (Arif Memović je, 1929. godine, našao celokupni alat.)

Postoji verovanje da se i grad Zeba nalazio negde na Zebudi kod Ivanja. Od postojećih humki ispitane su one u Divcima i Drenovi (na lokalitetu «Kukrike»), koje potiču iz ranog ilirskog perioda. U Divcima i drugim mestima

vršena su ispitivanja, ali je kulturni sloj svakako već bio sapran i skliznuo je niže od ranijih mesta. U Drenovi je, tako, pronađen ženski broš i urna sa pepelom. (Broš se sada nalazi u Muzeju u Užicu.) Inače, Iliri su bili nosioci halštatske (stariji period upotrebe gvožđa), a Kelti (četvrti vek pre n. e.) latenske kulture (mlađi period upotrebe gvožđa).

Nešto pre početka nove ere i ovaj kraj je potpao pod Rimsko carstvo. On se sve do 10. godine n. e. nalazio u sastavu provincije Ilirik, od 10. do 107. godine n.e. u sastavu provincije Dalmacije, a posle je ušao u sastav novoformiranih provincija. Rimljani su živeli u dolinama reka i u plodnijim krajevima, u gradovima i na saobraćajnicama. Zatečeno stanovništvo (Iliri) živelo je u planinskim predelima, ne mešajući se mnogo sa došljacima, ali je Rimljanima plaćalo porez zvani «tribut».

MNOGOBROJNA NALAZIŠTA IZ RIMSKOG PERIODA

Iz rimskog perioda imamo više ostataka: u Divcima, Dzurovu, Vakufu, Kolovratu, Seljanima, C. Tocima, Drenovi, Dumljanima, Babinama, Orašcu, Donjim Stranjanima, Slatini, Ravčepolju, Kaćevu (Zabrđe i Rogovište), Jabuci (Borovača), Gostunu (na dva mesta, od kojih jedno meštani zovu Latinsko groblje), i na drugim mestima. To su često ostaci raznih i nekada stvarno veličanstvenih građevina ili, pak, masovnih humki-nekropola od kojih je sačuvan manji broj. U Divcima, Drenovi, Dumljanima, Orašcu, Gojakovićima, Slatini, Donjim Stranjanima i drugim mestima ostale su samo humke. Njih su raskopavali meštani, pa su sadržaji ostavljani prilikom posmrtnih obreda najčešće upropašćeni, dok su do nekih od njih stigli i stručnjaci, i na taj način spasli od propadanja mnoge vrednosti. Iskopavanjem na Kolovratu 1927. godine utvrđeno je da su tu bili rimski amfiteatar i hram, zadužbina imperatora Klaudija. Neki ostaci s ovog lokaliteta ugrađeni su u zidove zadružnog doma na Kolovratu, neki se nalaze u crkvenoj porti u Prijepolju.

RIMSKI OPŠTINSKI ODBORNICI SA KOLOVRATA

U otkrivenoj zasvođenoj grobnici (1964. g.) bili su sahranjeni članovi jedne porodice: deda i baba, otac i majka, žena i sestra čoveka koji je podigao spomenik i grobnicu. Otac ovog Rimljanina koji je podigao spomenik zvao se Aurelije Maksim. Interesantno je da su i jedan i drugi bili odbornici (dekurio) ovog naselja, opštine. Na nekim od ovih spomenika zapaža se lokalna nošnja karakteristična za ovaj kraj u rimsko doba.

Kolovrat je, zasigurno, bio stalno naselje rimskih trgovaca, zemljoposjednika, rudara, odsluženih vojnika i njihovih porodica, što znači da se negde tu nalaze i drugi objekti rimskog naselja. Na ostalim mestima rimskih nalaza moguće je da su postojala vojna utvrđenja, naselja i groblja. Na osnovu toga zaključujemo da je Kolovrat bio naselje čiji su stanovnici imali sva prava rimskih građana.

Ostaci rimskih građevina, sa natpisima ili bez njih, ali sa nekim znacima i ornamentima, uzidani su i u neke građevine u Brodarevu (crkva i dr.), Ivanju, Seljanima, Crkvenim Tocima, Prijepolju i u džamiju u Vakufu. Nalazi u Vakufu ukazuju da je to bilo rimsko svetište, jer je pronađen žrtvenik Jupiteru. Pretpostavlja se da okolina i građevina današnje Sahat-kule potiču iz rimskog doba, a da su je u srednjovekovnom periodu Srbi pretvorili u crkvu, a Turci kasnije dogradnjom i adaptacijom, u ovo što je danas. Ispod zvonare u Seljanima nalaze se ploče dva metra dužine, a tekstovi na njima pisani su latinskim jezikom. Babinski nalazi iz rimskog perioda (novac i drugo) ukazuju da je to bio rimski vojni logor, a verovatno i neko stalno naselje.

Ko sve nije rušio po rimskim provincijama rimska naselja i građevine u četvrtom i petom veku! Goti, Huni, Gepidi, Langobardi i Avari stizali su i u ove krajeve. To je, u stvari, bila provala raznih varvarskih plemena i naroda, uključujući i Slovene, u provincije Istočnog rimskog carstva kome su i ovi krajevi pripadali. Put od Prijepolja za pljevaljsko rimsko naselje Sapvo prolazilo je preko Mihajlovice, a tu je postojao rimski kaštel. Na jednoj ploči u Drenovi postoji ovakav tekst: *TECRISTEAVCT RE NTIEE*, u Dzurovu: *DMVRCI . . .*, a i na nekoliko drugih mesta u našoj opštini ima nalaza sa tekstom na latinskom jeziku.

VLASTELINKA DESISAVA IZ DUČEVA

Na više mesta u našem kraju nalaze se groblja koja narod naziva grčine. To su obično poređane kamene ploče većih dimenzija na kojima ima ili nema pismena i raznih ornamentata. Poznate su grčine u Gornjoj i Donjoj Kosatici, Bjelobabama, Dučevu, Kamenjoj Gori, Divljacima na Kačevu, Muškovini, Pravoševi, na dva mesta u Dzurovu (na pločama su uklesani ornamenta cveta i nekoliko glava žena koje imaju vrlo lep izgled), u Vinickoj pored škole, u Aljinovićima, Mileševom Dolu, na Barama u Gostunu, Matarugama, u Ivanju i na drugim mestima. Ova groblja su najčešće srpska srednjovekovna. Ako su ploče bez natpisa, ornamentike i nekog verskog znaka (krsta i drugo), najverovatnije da potiču iz sedamnaestog i osamnaestog veka. Na njima znaci i natpisi nisu stavljeni zbog straha od Turaka. Zato ih narod naziva «dzinovska», «dzidovska», «rimska» i sl. Da su ove grčine, u stvari, srpska srednjovekovna groblja, vidi se i po napisu na jednoj ploči sa groblja u Dučevu, na kojoj stoji da tu leži «pokojnica Desisava», a ovo ime je jedno od najkarakterističnijih srpskih srednjovekovnih imena.

GDE JE DESTINIKON

Pošto je ovaj kraj zauzimao središnji deo stare srpske države, to je on najbogatiji ostacima iz srednjovekovnog perioda. Treba napomenuti da je tu negde postojala i prestonica srpske države Destinikon, pre nego što je prenetu u Ras kod Novog Pazara.

RAZNOVRNI OSTACI BURNE PROŠLOSTI

Na ovom prostoru u srednjovekovnom periodu odvijao se život odista vredan divljenja. Do ovog zaključka dolazi se na osnovu sačuvanih arhitektonskih i drugih spomenika, kao što su manastiri, utvrđeni gradovi i ostaci puteva. Posebno se to može zaključiti na osnovu ostataka duhovne kulture materijalizovane u vidu brojnih dela likovne zidne umetnosti (freske i ikone), književnih dela (stare rukopisne i štampane knjige, rukopisi, povelje i sl.) kao i predmeta upotrebne vrednosti (narukvice, prstenje i dr.). Pored toga, tu su i ostaci šljake i zatrpanih rudarskih okana, što svedoči o postojanju rudarstva (Međani, Čadinje i druga mesta). Iz dosta kasnijeg perioda, koji se odnosi na vreme života pod Turcima, imamo neke ostatke u vidu i danas postojećih, ali već sklonih padu, konaka i drugih građevina. Tako postoje Kuline ili Kule u Kosatici, a ispod njih mesto zvano Čardak, pa u Zetinu, Kršla i Barake na Jabucu, Kasarna u Prijepolju, i druga. I pojedini nazivi izvora – voda upućuju na boravak raznih osvajača u ovim krajevima: Pašina voda i Kovčeg u Kamenj Gori, Švabara na Jabuci, i dr.

BLEDA SLIKA NEGDAŠNJEG IZGLEDA I NAČINA ŽIVOTA

Ako bismo pokušali da damo bledu sliku nekadašnjeg doba, ona bi izgledala ovako: cela dolina ovog dela Lima i njegovih pritoka, kao i nešto dalje okoline bila je oživljena belim i vitkim građevinama manastira Mileševa, Padeža u Drenovi, Ivanja, Davidovice, Mili, Kumanice, Zastupa, Mataruga, Pustinje, Žitina, Seljašnice, Izbičnja i dr. Pored njih su se nalazili veliki konaci i veći broj manjih zgrada, koje su služile kao ćelije monasima ili kao ekonomski prostor manastira: za smeštaj raznih proizvoda, kupljene robe, a služile su i za stanovanje i druge potrebe. Snažni zvuci zvona, koji su odjekivali po okolnim brdima, pozivali su bratstvo na službu, objavljivali dolazak vladara ili nekog značajnijeg vlastelina, davali znak za uzbunu. Manastiri su bili neka vrsta centara celokupne tadašnje društvene, političke, kulturne i verske aktivnosti. Tu su održavani državni sabori, obavljana krunisanja, od njih se, posle pričešća i zakletve, polazilo u boj na neprijatelja, tu su prepisivane verske knjige, štampane nove, a obično su to bila i mesta za razmenu dobara – trgovišta. Dubrovčani su pored njih imali svoje kolonije, trgove, odmorišta, kakav je bio i Komaran u kome su se odmarali mletački i dubrovački trgovci, jer je on bio na pola puta između Prijepolja i Brskova, a do njih su dolazile srednjovekovne magistrale, ili su prolazile nedaleko od njih. One su povezivale Istok sa Zapadom, a trгови i manastiri bili su prva mesta na kojima su se ukrštali uticaji Istoka i Zapada. Radi čuvanja ovog prostora i prolaza, pored uskih rečnih klisura, iznad značajnih putnih tesnaca i raskrsnica, podizane su prave kamene tvrđave. U njima je stanovala srednjovekovna vlastela sa svojom pratnjom i jačim obezbeđenjem. Gradovi su najčešće bili dobro snabdeveni «džebanom i hranom», da bi se mogli duže odupreti napadima

neprijatelja, a u blizini se obično nalazila i izvorska voda ili je, pak, iz bliže ili dalje okoline cevima dovođena do grada. Kod nas su poznati ovi gradovi: Mileševac, Kovingrad, Međani, i Gradac u Matarugama. Interesantni su i nazivi Carine, Grad i Kaldrma za pojedina mesta između Sopotnice i Stranjana.

MALO SVEDOKA ŽIVOTA I KULTURE

Nestalo je mnogih krasnih svedoka tadašnjeg života i kulture naših predaka. Česte najezde neprijatelja, borbe, paljevine i uništenja, atmosferski uticaj i zub vremena odneli su zauvek znatan deo naše kulturne prošlosti. Na nekim mestima nešto se sačuvalo samo u nazivima kao “crkvine”, “crkvišta”, i sl. U Zastupu, Izbičnju, Seljanima, Seljašnici, Ivanju, Pravoševu, na starom u Velikoj Župi, Drenovi, Hisardžiku, Sopotnici, Matarugama, Međanima, Aljinovićima, Mileševom Dolu i drugim mestima, ostale su zidine koje rečito govore da su to bila mesta na kojima su postojale građevine velikih razmera i značajne arhitektonske i umetničke vrednosti. Na prvom mestu to su: Davidovica, Mili, Kumanica, Mataruge, Žitin i Padež u Drenovi.

Iz manastira Mileševe nestalo je telo Rastka Nemanjića, olovni krov i zlatne pločice sa njegovih zidova, ali ono što je sačuvano od Mileševe, Davidovice, Mili, Mileševca i Kovingrada ukazuje jasno da su to u svoje vreme bila dela dostojna poređenja sa tadašnjim evropskim, pa čak i svetskim radovima iste vrste.

Ovi od rušenja sačuvani ostaci obavezuju nas da im se obrati posebna pažnja, jer, na kraju, najočiglednije i najuspešnije dokazuju da smo imali burnu i bogatu prošlost – dokazuju našu vitalnost i neprekidnu borbu kroz vekove. S druge strane, ono što je ostalo od svih tih građevina ne stoji na svome mestu pasivno, iako to na prvi pogled tako izgleda. Svojim postojanjem one izazivaju prirodnu želju i težnju ljudi svih zanimanja i različitih kulturnih nivoa da i svojim očima i svojim intelektom osete i vide na licu mesta ta prekrasna i veličanstvena dela arhitekture i fresko-slikarstva od pre sedam, osam i devet vekova. Takva zadovoljstva doživeće i profesor fakulteta iz Kalifornije, kao i oni iz Italije, Nemačke, pa i s Istoka. Sa istim poštovanjem pred ovim delima misli i ruku naših srednjovekovnih neimara stajaće i diviće se seljak, radnik, slučajni prolaznik, intelektualac, pa i stručnjak koji je došao nešto da analizira, upoređuje i kasnije primenjuje bogato nasleđe u današnjim uslovima. A nasleđe je takvo da se može primenjivati u građevinarstvu, unutrašnjoj arhitekturi i dekoraciji najmodernijih savremenih građevina i objekata.

MILEŠEVAC – GRAD NIKOLE ALTOMANOVIĆA

Grad Mileševac podignut je na čuvenom “bosanskom” putu. Verovatno ga je podigao knez Nikola Altomanović pre 1374. godine, kada su mu zemlju osvojili i između sebe podelili Tvrtko i knez Lazar. Ovaj predeo pripao je Tvrtku, a kasnije vojvodi Sandalju pa i njegovom sinovcu Hercegu Stjepanu. Mileševac je zasigurno bio vešto i dobro utvrđen. Imao je 12 dobro utvrđenih,

jakih i istaknutih kula, ambare pune hrane, i drugo. Turci su ga osvojili oko 1465. godine. Porušene delove su obnovili i zadržali u njemu posadu s istom namenom. Sigurno je tu kasnije niklo i tursko naselje, sa više kuća i džamija, te se od sedamnaestog veka pored srpskog imena Mileševac pojavljuje i tursko ime - Hisardžik. Sada od ovog grada imamo samo zidine sa pet kula, od kojih su tri u donjem a dve u gornjem delu grada.

Od Kovingrada su ostale neke zidine sa jednom kulom, ali nije utvrđeno ni kada je podignut ni čiji je bio, iako je poznato da su ga Turci porušili posle propasti ovih krajeva 1465. godine. Ispod ovog grada postoji kamena klupa na kojoj ima nekih zapisa.

UGOVOR O GRADNJI DAVIDOVICE

Srpska arhitektura naročito se razvijala za vreme dinastije Nemanjića. Biografi ove porodice spominju redovno, kao njihove naročite zasluge, podizanje i obdarivanje manastira. Potkraj 12. i u toku 13. i 14. veka podignut je niz sjajnih građevina crkvene arhitekture: Studenica, Žiča, Mileševa, Sopoćani, Đurđevi Stupovi, Arilje, Banjska, Gračanica, Dečani, manastir Sv. Arhangela u Prizrenu, i drugi. U početku su majstori srpske arhitekture bili stranci, dovedeni iz Vizantije i s Primorja. Kako su primorski majstori učestvovali u gradnji crkava u Srbiji pokazuje ugovor starca Davida, bivšeg župana Dimitrija, sina Vukanovog, a unuka Stefana Nemanje, s jednim dubrovačkim zanatlijom.

“Ja Desina de Risa, majstor kamenar, građanin Dubrovnika, priznajem da sam se svojom dobrom voljom sporazumeo sa Davidom Starcem, koji se zvao dok je bio svetovnjak Dimitrije Vukov, na ovaj način: Primio sam od njega 150 perpera za koje se obavezujem izgraditi i završiti crkvu u Brodarevu u župi Ljubojevičkoj. I tu crkvu izgraditi odozdo i sav posao sa kamenom i malterom obaviti do završetka iste crkve. Ako se zbog moje greške desi da ne završim rečenu crkvu, dužan sam vratiti istom starcu Davidu svih pomenutih 150 perpera. A ako bi se desilo da umrem pre završetka iste crkve, neka starac David proceni radove koji su obavljani u pomenutoj crkvi i sav ostatak do ispunjenja rečenih 150 perpera, treba da se vrati starcu Davidu bez ikakvog protivrečenja. I ja Marin de Gajmo sam jemac i platiša za rečenog Desinu i obavezujem se sam i svim svojim dobrima da ću učiniti da rečeni Desina pazi i poštuje gore rečeno, i ako sam Desina ne bi poštovao, ja ću poštovati i završiti sa mojim sopstvenim sve gore rečeno”(G. Čremošnik, 1932; M. Ćirković, 1959, str. 93–94).

DA LI SU BRAĆA JUGOVIĆI SAHRANJENI U DAVIDOVICI

Od posebnog je interesa za ovaj prikaz rodbinska veza između kneginje Milice i njenog pretka Dmitra (Davida), jer narodna pesma Miličinu braću naziva Jugovićima. Na taj način bi Jugovići, sudeći po srednjovekovnim običajima i nekim normama, bili vezani za Davidovicu. Znači, ako je devet Jugovića, Miličine braće, stvarno postojalo, ne bi bilo neubedljivo tvrditi da su,

posle boja na Kosovu, oni sa ocem bili doneti i sahranjeni u Davidovici, jer je to, na kraju, zadužbina Nemanjića, a oni su potomci te loze. Neki se drže samo legende i pretpostavljaju da je Boško Jugović sahranjen kod Ivanjica. Međutim, kad je reč o Davidovici, može se sa više pouzdanja i bez prenebregavanja istorijske istine tvrditi da je ovakva mogućnost za sahranu Jugovića u Davidovici prirodno postojala, i da je potpuno normalno primiti za tačno da su Jugovići i stvarno sahranjeni u svojoj, po pretku, zadužbini – Davidovici.

Da li su oni zakopani u ovom manastiru ili negde u njegovoj blizini, svakako da nije lako dokazati. Na kraju, u samom manastiru i oko njega postoji više grobova iz pretkosovskog i kosovskog perioda, a nedaleko od manastira, na jednom platou, nalazi se mesto Grobnice, pa i celo selo nosi to ime.

U slobodnoj srpskoj srednjovekovnoj državi celokupni kulturni život odvijao se skoro isključivo u manastirima i oko njih. Zato im je u tom periodu i posvećivana najveća briga, kako vlastele tako i vladarske loze Nemanjića. Arheološki radovi na Davidovici, započeti 1958. godine, obnovljeni su 1996. godine sredstvima Ministarstva kulture Republike Srbije i zalaganjem direktora Muzeja iz Prijepolja Slavoljuba Pušice. Za uloženi trud u obnovu Davidovice, patrijarh Pavle je Slavoljuba Pušicu odlikovao Ordenom Svetog Save prvog reda.

KUMANICA

Na početku klisure Lima, s njegove desne strane na pruzi Beograd–Bar, nalazi se srednjovekovni manastir Kumanica. U ovom manastiru nalazile su se mošti Sv. Grigorija, arhiepiskopa iz loze Nemanjića. Manastir je vekovima bio u ruševinama; obnovljen je 2000. godine. Manastir je posvećen Sv. Arhangelu Mihailu. Verovatno je Kumanica jedno od retkih svetilišta u svetu gde se na dan Sv. Arhangela Mihaila, 26. jula svake godine, okupi mnogo pripadnika različitih vera. Narod veruje u isceliteljsku moć kumaničkog svetilišta. Tu se tokom noći pale sveće za zdravlje živih i pokoj duša i razgrešenje mrtvih. Veruje se da posle posete Kumanice slepi progledaju, hromi prohodaju, nerotkinje rađaju, a glupi proćuju.

VLADISLAV, MILEŠEVA I RASTKO NEMANJIĆ

Manastir Mileševu izgradio je kao svoju zadužbinu i grobnu crkvu kralj Vladislav. Njegov otac, Stefan Prvovenčani, osnovao je Žiču, a deda, Stefan Nemanja, Studenicu. Mileševa je podignuta verovatno još u vreme kada je Vladislav bio samo upravnik – kraljević srednjovekovne župe Crna Stijena (predeo današnje doline Mileševke i okolina). Nije bez osnova tvrditi da izgradnja, s unutrašnjim fresko-slikanjem pada u period između 1219. i 1235. godine, odnosno u vreme kada je Vladislav došao na presto. Građena je u raškom stilu, imajući za primer ranije nemanjićke zadužbine Žiču i Studenicu. Kada je izgrađena, imala je jednu kupolu, ali je, najverovatnije prilikom prepravki u 17. i 18. veku, dobila i drugu. Nešto je viša od ostalih srednjovekovnih manastira, a

pored toga, imala je kao ukrase i dela skulptorske dekoracije u vidu dva kamena lava. Jedan od njih, istina nešto oštećen, nalazi se i sada u ovom manastiru. Mileševa je 1235. godine proširena da bi u tom proširenom delu bio sahranjen Vladislavljev stric Sava, a sedamdesetih godina i sam Vladislav. Godine 1377. u Mileševi se za kralja Bosne i Srbije kruniše bosanski ban Tvrtko. Po legendi, odmah posle krunisanja zazidana su vrata kroz koja je izašao. U manastiru se, pred polazak na Kosovo, verovatno pričestila bosanska vojska.

SJAJ, PROPAST I OPET ŽIVOT

U 16. veku u Mileševi imamo jednu od prvih štamparija kod nas. Ona je, izgleda, bila dobro skrivena te Turci dugo za nju nisu saznali. Ovaj manastir je kroz istoriju imao i sreće. Sva je prilika da su braća Sokolovići – Makarije i Mehmed, negde iz ove naše okoline, jer je Makarije bio mileševski đak. Makarije je kasnije prešao u Mileševu, po rušenju manastira Banje, a Mehmed se svakako sećao svog porekla. Zahvaljujući ovoj činjenici Makarije je posle obnove Pečke patrijaršije postao prvi srpski patrijarh, a i manastir je u ovo vreme bio popravljen. U istom veku, tačnije 1595. godine, Turci su iz manastira odneli telo Sv. Save i spalili ga na Vračaru u Beogradu. Tih godina manastir je skoro potpuno opusteo, da bi opet, u 17. veku, povremeno bivao u dobrom stanju, prenaseljen i snabdeven, pa opet u nevolji – i tako naizmenično.

BELI ANĐEO IZ MILEŠEVE OBASJAO AMERIKU

Koliko su fresaka nepoznati mileševski slikari (možda i negde potpisani Teodor, Georgije i Dimitrije) naslikali u 13. veku, a i kasnije preko ovih, nije poznato, ali je njihov broj svakako impozantan. Do danas je, posle svih uništavanja, ostalo oko stotinu kompozicija i pojedinačnih likova i fragmenata iz perioda od 13. do 17. veka. Svaka sačuvana freska predstavlja skoro najviši domet slikarske veštine, a sve skupa “dolaze u red monumentalnog slikarstva našeg srednjeg veka”. Zato i ističemo da, osim utvrđene istorijske uloge Mileševe u srednjovekovnom periodu, njenu najveću vrednost predstavljaju sačuvane freske.

Najpoznatija freska, po svojim likovnim kvalitetima, freska koja je stvarno poznata u celom svetu, jeste “Anđeo na Hristovom grobu» ili, kraće – “Beli Anđeo”. (Ona je zauzela svečano, prvo mesto u prvom televizijskom prenosu iz Evrope u Ameriku). Iza ove ne zaostaju i neke druge, iako ih je “Beli Anđeo” svojom slavom bacio u senku. Naročito treba istaći freske: Skidanje s krsta, Rođenje, deo freske Silazak u ad, pa vladalačke portrete Stefana Nemanje, Sv. Save, Stefana Prvovenčanog, kralja Radoslava i dve freske kralja Vladislava. Pored ovih, treba istaći kompoziciju “Strašni sud” iz 13. veka. Znatnu vrednost imaju i freske iz kasnijeg perioda.

Sadašnji konaci koji postoje u Mileševi, Seljanima i Crkvenim Tocima potiču iz 19. veka. Oni imaju veliku arhitektonsku vrednost jer nas upućuju na sagledavanje određenih funkcionalnih rešenja u tadašnjoj arhitekturi, koja je

već u priličnoj meri bila primila i uticaje Istoka. Po nekim podacima, konak u Seljanima podignut je pre ili malo posle 1832. godine. Te iste godine, ili 1847., u ovom mestu počela je sa radom i prva škola. Na novom konaku u Mileševi postoji ploča sa sledećim tekstom: "U ime Boga postavi se temelj ovom zdaniju 22. 3. 1884. godine pod vladom Sultana Hamida, trudom i revnosti g. Arhimandrita Teodosija i g. Igumana Gedeona, s pomoći pravoslavnoga naroda, pri tutorima g. Jaćima V. i Aleksija H. P. N. Arsenije Stevanović."

U Hilandaru se čuva jedan svitak pisan u Mileševi, a i u drugim mestima ima materijala koji su nekada bili u Mileševi, bili svojina Mileševe.

TRI PAŠE IZ RATAJSKE I IBRAHIM-PAŠA IZ PRIJEPOLJA

Od turskog osvajanja ovog kraja, 1465. godine, pa do njegovog oslobađanja, 27. 9. 1912. godine, kad je ovamo ušla srpska vojska, Turci su podigli više građevina. Mnoge su potpuno uništene i više im se ne zna ni trag, dok neke i danas postoje. Osim ovih građevina, iz ovog perioda ostalo je i više drugih materijalnih ostataka koji mogu imati i imaju dokumentarnu istorijsku vrednost: u Hisardžiku postoje džamija i naselje; u Ratajskoj grobovi sa nišanima trojice paša: Vejsil-paše, Pirin-paše i Rataj-paše; u Prijepolju Ibrahim-pašina džamija u Šarampovu, izgrađena svakako negde u 16. veku, i njegov grob sa nišanom na kome je u kamenu uklesana sablja; džamija u Vakufu, izrađena sredinom 16. veka, zadužbina Sinan-bega. Pored džamije podignut je mekteb (osnovna verska škola) i nekoliko dućana, oko kojih se formirala mahala (stambena četvrt) koja je dobila ime Sinan-begova mahala. Arhitektonskim obeležjima pažnju posetilaca privlači i Velika džamija u centru grada. Podignuta je u vremenu od 1895-1900. godine. Pomoć za izgradnju džamije dale su turske vlasti, ali su najveća novčana sredstva dali vernici, u prvom redu bogati trgovci, age i begovi. Džamiju su radili majstori Pero Ninčić, Maksim Bojović i Martin Mrdak iz Sedobra, sa svojim majstorima.

Sahat-kula po svojoj arhitekturi predstavlja redak i značajan istorijski spomenik svoga vremena. Nju u 17. veku opisuje turski putopisac Evlija Čelebija kao čudnu sahat kulu sa zvonom, čiji se glas čuje čak do Mileševe.

Na muslimanskom groblju Kosovac, nedaleko od Vakufa, uz naselje Stadion, nalazi se omanje turbe (tulbe). Ono ima izgled kućice. Turbe je grobnica ljudi posebne pobožnosti, poznatih u narodu kao evlije. Stoga su turbeta zidana radi sećanja na njih.

U Prijepolju, u naselju Čair, podignuta je kuća Jusufagića, oko 1885 godine. To je velika i raskošna kuća, kakve su nekada bile mnoge kuće prijepoljskih aga i begova. Zidana je od čatme, ima prizemlje i sprat. Pokrivena je ćeramidom i u krovu ima manji čardak. Ima dva doksata (balkona, terase) jedan iznad drugog, u prizemlju i na spratu.

U predelu Čauševića i danas postoje ostaci Jusovića i Rizvanbegovića kula, a za njih su vezane i neke legende, dok u Turskoj mahali u Donjoj Kosatici imamo kuću staru preko 150 godina koja je kasnije služila kao mejtef.

KUĆE

Poseban značaj iz ovog perioda imaju, naročito u arhitektonskom pogledu, do sada održane zgrade za stanovanje nekadašnjih begova i aga. U tom pogledu pažnju zaslužuju sledeće kuće: Šećeragića i Musabegovića na Čairu, kuća Vasa Cvijovića u centru, Janičarska kuća kod mosta na Mileševki (porušena 1970. g.), kuća Helić Šerifa u Šarampovu, kuća Hadživdića u centru kod Velike džamije i druge. Neke od ovih zgrada imaju izrazito veliku vrednost ne samo zbog spoljašnjeg izgleda, već i zbog unutrašnjeg rasporeda prostorija, dekoracija u njima i rezbarenih predmeta. Ništa manju vrednost, samo na jedan drugi način, imaju i mnoge stvari svakodnevne upotrebne vrednosti, kao što su ostaci nošnji, razne tepsije-demirlije, mangali, sablje, krivi noževi, zatim pisana dokumenta i sve drugo što se nalazi u privatnoj sredini, jer se preko tog materijala mogu sagledati i pratiti određeni momenti života ljudi u tim prohujalim i nemirnim vremenima.

KATOLIČKA CRKVA

Iz perioda zajedničkog boravka Turaka i Austrijanaca na ovom području, ostali su nam nešto prošireniji putevi ka Pljevljima, Sjenici i Priboju, kao i katolička crkva koju su 1887. godine podigli Austrijanci.

“Izrađeno 1882. godine pod komandantom mesta i 18. c. k. lovačkog bataljona g. majorem Francom Haeringom – nacrt projektovali i izradili natporučnik Rudolf Pistecki i natporučnik računovođa Josip Michel, građeno pod nadzorom nadlovca Josipa Hlatki-ja sa bataljonskim pionirima i lovcima: Skalicki, Kaiser, Ort, Stegbauer, Vovldrih, Škabroud, Keffel, Schmiedt, Bečvar, Kalous, Prihoda, Flek, Valeš, Kinkor, Marhanek, Šheffel, Koška” (tekst iz 1882. godine, stavljen uz kamen-temeljac austrijske zgrade).

SPOMENIK «4. DECEMBAR»

Spomenik “4. decembar” rad je Lojza Dolinara, vajara i člana Slovenačke akademije nauka i umetnosti, koji je od 1945. godine bio i profesor Akademije likovne umetnosti u Beogradu. Čine ga tri borca u jurišu i konzervirani delovi zidina porušene bolničke zgrade, sa bareljefima i spomen-pločama. Posvećen je Prijepoljskoj bici, koja se dogodila 4. decembra 1943. godine. Bitka se vodila u Šarampovu na kamen-mostu na Limu, između naoružanih i nadmoćnijih nemačkih snaga i jedinica Prve šumadijske, Druge proleterske, Treće proleterske, Druge dalmatinske, Četvrte krajiške brigade, Mileševsko-pljevaljsko-bjelopoljskog odreda, Posadne čete, komande mesta i građana. Tog dana poginulo je 497 boraca pomenutih jedinica i građana.

PRIJEPOLJE DANAS

Područje opštine Prijepolje zahvata jugozapadni deo Srbije i prostire se na površini od 824 kvadratna kilometra. Grad Prijepolje je lociran na ušću Lima i Mileševke, na nadmorskoj visini 440 m. Prema podacima iz popisa 2002. godine, na ovom području živi 41.188 stanovnika mešovite nacionalne strukture: Srba je 23.402 (56,8 %), Bošnjaka 13.109 (31,8 %), muslimana 3.812 (9,2 %), ostalih 865 (2,1 %). Prijepolje je po strukturi svog stanovništva ne samo multikulturalan, multietnički, već i multireligijski grad.

U gradu Prijepolju živi oko 15.000 stanovnika. Opština je povezana magistralnim putnim pravcima s Novom Varoš i Bijelim Poljem putem Beograd–Podgorica, a sa Sjenicom i Pribojem putnim pravcem Sarajevo–Skoplje. Prijepolje je povezano i sa Pljevljima takođe magistralnim putem, koji produžuje u pravcu Žabljaka i Nikšića. Kanjonom reke Lim prolazi pruga Beograd–Bar. Jednom rečju, opština Prijepolje je i danas važno središte i raskršće, isto onako kao što je u srednjem veku bilo područje na kome su se sticali mnogi narodi i kulture, o čemu svedoče brojni spomenici od izuzetnog istorijsko-kulturnog značaja.

Opština Prijepolje spada u red nerazvijenih opština - ima 8.688 zaposlenih, što je svaki peti stanovnik opštine, oko 8.200 penzionera i oko 7.000 radnika na tržištu rada. Od društvenih preduzeća u opštini Prijepolje privatizovano je 8 preduzeća, u procesu privatizacije je još 8 preduzeća. U oblasti obrazovanja situacija je ovakva: ima 9 osnovnih škola, sa 4.580 učenika, i 3 srednje škole, sa 1.702 učenika (ukupno: 6.282 učenika). U oblasti kulture i informisanja u 4 ustanove zaposlena su 62 radnika.

Prijepoljci su danas postali zatočenici istorije. Nije još savladana verska distanaca, još uvek se, na žalost, razbrajamo na Srbe i Bošnjake pre nego što bilo šta ozbiljno počnemo da radimo. Prvo opterećenje počinje dilemom vezanom za ime: Sandžak ili Raška oblast. Organizovani su brojni okrugli stolovi o ovoj temi, ali se sve vraćalo na početak, na naziv regije, regiona, oblasti. Jednostavno, ilustracije radi, poslednji lokalni izbori pokazali su da su Srbi glasali za SRS i DSS, a Bošnjaci za SDA i SDP – u stilu "Misli demokratski, glasaj nacionalno." Građanske partije prošle su minorno. Lično sam bio kandidat za predsednika opštine, stekao sam utisak da se narod u Prijepolju nikom ne zamera: svi su dobri, poštteni, tapšu se po ramenu, jednostavno, istinu svako zadržava za sebe. Građanska slobodo-umnost praktično da ne postoji. Sve se akumulira unutra. Sve je u Prijepolju sa jedne strane nemoguće, neisplativo, i sve se u Prijepolju unapred zna. Ta crta nepoverenja, opšteg sivila, rezultat je prošlih vremena, kao da svaka generacija Prijepolja još ne živi sadašnjost već prošlost.

Verske zajednice su se dosta trapavo snalazile posle sloma socijalizma u Prijepolju. Ispalo je da su verske zajednice međusobno upoznale Srbe i Bošnjake. Najmanje su uspele da smisao vere približe običnom verniku. Sve je najednom postalo verska birokratija; stvorio se "čaršijski lobi", lobi koji o svemu odlučuje: ko je najpametniji, ko najpošteniji, ko treba ovde, ko treba onde, ko treba to da

radi, i sve tako redom. U jednom momentu bio sam ljut na svoje pretke, pitao se što su se uopšte pomerali sa svog ognjišta; imao sam utisak da sam izgubio životni prostor. Mnogi mladi, obrazovni i kreativni ljudi morali su da taj životni prostor traže na drugom mestu. Mene je splet životnih okolnosti ostavio ovde. Kako dalje? Bojim se da Prijepolje ne postane privatni feud, gde ćemo imati par feudalaca, sitne činovnike i sirotinju raju. Ono što mi daje nadu jeste borba da to tako ne bude. Nadam se da će životna borba naterati sve kreativne ljude, koji su ostali tu, da kreiraju viziju i stvaraju kvalitetan životni prostor.

U prethodnih petnaest godina Prijepolje je dosta osiromašilo; raspad bivše SFRJ, blizina ratnog područja, veliki društveni sistemi (TKP Ljubiša Miodragović, IRIS, Fabrika obuće Limka) se nisu se snašli u vreme krize. Ono što je iz ovog perioda najvrednije jeste mir i tolerancija, koji su sačuvali zajedno i Srbi i Bošnjaci. Pokazali su zajedničku mudrost u vremenu u kojem su se nalazili. Nadam se da će istu takvu mudrost pokazati u budućem razvoju Prijepolja, da će se vratiti mladi i obrazovani ljudi, da će Prijepolje postati evropski grad u evropskoj Srbiji. Istorija grada obavezuje nas na odgovornost, rad i stvaralaštvo u svim sferama života. Svaki period istorije ostavio je u našem kraju svoje tragove i dokaze da je bio ovde prisutan; i ne samo to, već i da se tu za duže vreme bio čak i odomaćio. o čemu svedoče mnogobrojni ostaci građevina, kuća i ognjišta, gde se rađalo, i grobalja u kojima se sahranjivalo.

LITERATURA

- Krpović, M. (1971) *Prijepolje i okolina*.
Femić, M. (2004) *Prijepolje i okolina* (turistički vodič)
Opština Prijepolje (2002) Statistika.
G. Čremošnik, *Kancelariski i notarski spisi*, Beograd 1932, 65-66.
Sima M. Ćirković prir. (1959) *Srednjovekovna srpska država – izabrani izvori*, Školska knjiga, Zagreb 1959, strana 93–94.

Slobodan Martinovic
Prijepolje

Summary

Prijepolje and its surroundings trough history

This study has been created with the intention of making a more complete overview of the origins and the relocation of the various archeological findings and monuments from the territory of the Prijepolje district, always present temptations of the city, and the vision of the city's development. Within this work, it was attempted to present the locations of the findings and the material remains from the earlier past in a more concise manner, and the recent past more documented and detailed so that the reader could have a clearer picture, in a shorter period of time, of the part played by this region in history and the history that has passed over it.

Key words: *Prijepolje, history, Serbs, Bosnians, tolerance.*